

R. PAVILIONIS

APIE LOGIŠKUMO KRITERIJŲ

Kaip rodo pažinimo istorija, į daugelį keblių filosofijos klausimų at-
rasti atsakymą pavykdavo tik aiškiau, apibrėžčiau suformulavus pačius
klausimus. To paties reikalaujama ir iš siūlomų atsakymų. Diskusija apie
pirmykščio žmogaus arba apie jo antrininko, kultūrinio atžvilgiu atsiliku-
sio žmogaus, mąstymo „prelogiškumą“ tebėra neapibrėžta, regis, ir dėl
to, kad diskutuojantieji nemėgina griežčiau nusakyti, ką turi galvoje, kai
vartoja terminus „prelogiška“, „mąstymas“, „vaizdinis mąstymas“, „są-
vokinis mąstymas“ ir t. t. Taigi pamėginkime trumpai išsakyti tai, kas
gali būti aiškiau pasakyta.

1. Tarkime, kad mūsų „prelogiška“ būtybė — vadinkime ją Prelogu —
(šiaip ar taip) mąsto. Tikriausiai, ir „prelogiškumo“ teorijos šalininkai
sutiks, kad tuo atveju mūsų Prelogas, sugebėdamas reaguoti į jį supan-
čią aplinką, registruodamas ir skirdamas tos aplinkos signalus, bent jau
minimaliai operuoja tuo, kas logikoje vadinama neigimu (Spinozos žo-
džiais tariant, „omnis determinatio est negatio“). Čia visai nesvarbu, ko-
kius objektus jis išskiria iš tos aplinkos, t. y. kaip jis regi pasaulį: ar
kaip tas V. Kvaino čiabuvis, kuris į prabėgantį lauku triušį žiūri kaip
į po visą erdvę išmėtytą triušieną¹, ar kaip 1—4 mėnesių kūdikis, ku-
riam, pasak Ž. Piažė, išorinio pasaulio objektai neatsiejami nuo jo pa-
ties veiksmų su tais objektais². Tarkime, kad tas Prelogas turi tam tikrą
komunikacijos priemonių atsargą, įgalinančią jį perduoti informaciją apie
supantį pasaulį kitiems Prelogams. Tuomet, pagal jo „prelogišką“ mąsty-
seną, mes, logiškai mąstantys, galėtume įsivaizduoti, kad Prelogas laiko
teisinga išraišką, turinčią, sakysime, tokią formą „p ka bu p“, kur „ka“
reiškia mūsųšakį „ir“, o „bu“ — neiginį „ne“, taigi mūsų požiūriu kont-
radiktorišką teiginį. Pagal klasikinius teiginių logikos dėsnius (kurie, be-
je, nusako tik žodelių „ir“, „ne“ ir kitų jais aprašomų žodžių prasmę,
t. y. formalizuoja kalbinę jų vartojimo intenciją), iš dviejų vienas kitą
neigiančių teiginių konjunkcijos galima išvesti bet kokį teiginį. Vadina-
si, tuo atveju Prelogo kalboje neišvengiamai išnyksta skirtumas tarp tie-
sos ir melo, nes visi jo teiginiai darosi teisingi, ir mūsų Prelogą ištinka
orientacijos paralyžius.

Gal būt, tokios grėsmingos ir visa ką trivializuojančios išvados pa-
vyktų išvengti, peržiūrėjus pačius logikos dėsnius taip, kad kontradikci-
jos pasidarytų teisingos, o klaidingų teiginių išvedimas iš jų būtų „blo-
kuojamas“?

Aptardamas tokį logikos dėsnų revidavimą, kai kontradiktoriška iš-
raiška laikoma teisinga ir neimplikuojančia *bet kokių* teiginių, V. Kvai-
nas, vienas žymiausių šių laikų logikų, nurodo, jog, sakydami, kad *tokia*

¹ Žr. W. V. Quinc, The Inscrutability of Reference.— D. Steinberg, L. Jakobovitz
(eds.), Semantics, Cambridge, Mass., 1971, p. 142—154.

² Ж. Пиаже, Б. Инельгер, Генезис элементарных логических структур, М., 1963.

situacija galima, mes stačiai nesuvokiame, apie ką kalbame: įsivaizduojame kalbą apie neigimą, bet, laikydami teisinga išraišką „p ir ne p“, aiškiai kalbame apie kažką kitą, t. y. tiesiog pakeičiame pokalbio temą⁴.

2. Vadinasi, tokia radikali sąmoningo „prelogiškumo“ deklaracija „negalioja“. Švelnesnė jo forma reiškia teze, kad Prelogas nepastebįs prieštaravimų ten, kur juos mato šiuolaikinis žmogus. Ji anaipol nėra įtikinamesnė jau vien dėl to, kad ir šiuolaikinis žmogus operuoja sąvokomis, koncepcijomis, kurių *giluminis* prieštaringumas išaiškėja pažinimo raidoje. Tai buvo būdinga ir tokiems loginio mąstymo genijams, kaip G. Kantoras ir G. Fregė, kurie priėmė, kaip vėliau paaiškėjo, paradoksalų aibės (logikos ir matematikos fundamentalios sąvokos) apibrėžimą. Apskritai labai lengva sukonstruoti tokią prielaidų sistemą, kurios paradoksalumas paaiškėja tik išvedus iš jų (toli gražu ne betarpiškai) vienas kitam prieštaraujančius teiginius. Pagaliau logikos teorijoje gauti rezultatai (žinomoji A. Čiorčo tezė apie neišsprendžiamumą) rodo, jog nėra bendro metodo, efektyvios procedūros, kurie leistų nustatyti, kad išraiška, užrašyta predikatų logikos terminais, neprieštaringa, kitaip tariant, iš anksto nežinia, kokio gylio loginė analizė yra reikalinga, norint įrodyti, kad tokia išraiška neprieštaringa, jei jos prieštaringumas nėra trivialaus pobūdžio⁴.

3. Jau pastebėjome, į kokią keblią padėtį prelogiškumo teorijos šalininkus pastato minimali prielaida, kad Prelogas geba vienaip ar kitaip segmentuoti jį supantį pasaulį. Kitur esame aptarę⁵, kad to gebėjimo dėka, dar *prieš* įvaldydamas kalbą, žmogus susidaro tam tikrą pasaulio vaizdą, sukaupia tam tikrą informaciją apie jį. Tik tos informacijos, arba reikšmių, pagrindu ir įmanoma įvaldyti ir interpretuoti kalbos simboliką. Reikšmių sistemos susidarymui, reikšmių generavimo, konstravimo procesui esmingame nuoseklume, arba tolydume, pirmiausia ir matome *logiškumo* apraišką; todėl teigiame, kad logika reiškiasi, dar *prieš* įvaldant kalbą. Antra vertus, būtent *nuoseklumas* (t. y. taisyklių reglamentuojamas perėjimas nuo vienu teiginių prie kitų arba pastarųjų išvedimas iš pirmųjų, atsižvelgiant į juose slypinčią tokiam perėjimui reikšmingą informaciją) sudaro ir *verbalinio samprotavimo*, kaip jis formalizuojamas logikoje, logiškumą. Tokiu būdu susidarancios reikšmių (arba konceptualios) sistemos turinys gali būti ne tik daugiau ar mažiau „turingas“, bet ir daugiau ar mažiau artimas patiriamai tikrovei, bet jis nėra visiškai jos determinuojamas: kalbama tik apie *loginę* reikšmių konstravimo *galimybę*⁶.

⁴ W. V. Quine, *Philosophy of Logic*, New York, 1972, p. 81.

⁵ Žr. J. Hintikka, *Deduction, and the A Priori*.— J. Hintikka, *Logic, Language-Games and Information*, Oxford, 1974, p. 222—241.

⁶ Žr. P. В. Павлович, *Значение как континуум*.— Философские вопросы математического анализа научного знания, Ереван, 1974, с. 189—202.

⁷ Šia sąvoką eksplikavome, imdami nenutrūkstamą intervalą tarp 0 ir 1 ir teigdami, kad reikšmė gali būti generuota reikšmių sistemoje, jei neigimo laipsnis, kuris nusako sistemos reikšmių dalyvavimą, generuojant ją, yra mažesnis už 1, t. y. jei nauja reikšmė tolydžiai „išsplaunkia“ iš duotosios reikšmių sistemos.

Traktuodami reikšmę kaip tam tikrą ją interpretuojančių reikšmių visumą, į pastarąją mes žiūrime kaip į tam tikrą visumą semantinių analizatorių, kuriais formuojamas išorinio pasaulio objekto vaizdas. Ta pačia analizatorių visuma atspindimi objektai yra mums tapatūs, skirtingais analizatoriais atspindimi objektai yra skirtingi. Jeigu viena ir ta pati reikšmė (greta kitų reikšmių) dalyvauja, interpretuojant skirtingus suvokimo objektus, sakome, kad tie objektai yra panašūs,— tai ir yra bendrybių išskyrimas, kuris laikomas tikruoju mąstymo požymiu. Intelektinio tokių abstrakcijų statuso nė kiek nemenkina jų „jutiminė“ prigimtis. „Jutimiškumas“ šiuo atveju nusako tik pažinimo sferą ir jos ribotumą.

Pradiniame kalbos įvaldymo etape verbaliniais simboliais yra koduojamos ikiverbaliniame pažinimo etape generuotos reikšmės ir jų ištisi kompleksai, struktūros; *kartu* socialiai orientuojama individuali savo prigimtimi reikšmių sistema. Kalba čia *gali* atlikti ikiverbalinio pasaulio vaizdo transformavimo ir *visada atlieka tolesnio jo kūrimo* funkcijas. Tarkime, kad verbaliniu simboliu X koduojama reikšmė Y, kurią interpretuoja reikšmės $i_1, i_2, i_3, \dots, i_n$, kaip pažįstamo objekto semantiniai analizatoriai. Bet kurio semantinio analizatoriaus kodavimas reiškia ne tik (kaip jau minėjome) kokios nors bendrybės išskyrimą, abstrahavimą — jis sudaro prielaidą naujų reikšmių kombinacijoms generuoti. Tos reikšmės arba jų kombinacijos, kurios tik tarpiskai (per kitas reikšmes ir jų kompleksus) yra susijusios su aktualia individo patirtimi, dažniausiai atspindi potencialią, galimą jo patirtį. Šitas orientacinių pažinimo ribų išplėtimas, pasireiškiantis naujų reikšmių ir jų kompleksų generavimu, ir sudaro revoliucinę simbolizmo funkciją.

A. JACIKEVIČIUS

MĄSTYMO IR KALBĖJIMO RYŠIŲ APRĄŠYMO KLAUSIMU

Filosofinėje ir psichologinėje literatūroje iš seno yra populiaros mąstymo ir kalbos santykių, sąmonės ir kalbos ryšių bei šių reiškinių genezės problemos. Jų reikšmė ir populiarumas kyla iš mąstymo ir sąmonės pažinimo poreikių. Per kalbą psichiniai reiškiniai įgyja ypatingą, materialiais ženklais eksteriorizuotą formą, prieinamą objektyviam tyrinėjimui. Kuo esmingesni ryšiai tarp mąstymo ir kalbos, tarp sąmonės ir kalbos, tuo adekvatesnius vidinių psichinių reiškinių modelius gali duoti kalbos tyrimų medžiaga. Deja, vienareikšmių, visuotinai pripažintų šių santykių aprašymų dar neturime.

Daug kas iš psichologų laiko, kad pagrindinė šios nesėkmės priežastis yra tinkamos eksperimentų metodikos trūkumas. Dėl to mokslininkų tarpe galinti būti tokia plati nuomonių skalė, kurios viename poliuje yra teiginys „mąstymas yra kalbėjimas minus garsas“, o kitame — „kalba — kliūtis produktyviam mąstymui“. Iš tikrųjų niekam dar nepavyko sukurti tinkamos eksperimentų metodikos šioms hipotezėms patikrinti. Tačiau